

УДК 372.4

МОЖЛИВОСТІ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Н.О.Комарівська

Анотація. У статті розглядаються можливості морально-етичного виховання молодших школярів на уроках читання в початковій школі.

Ключові слова: початкова школа, моральне виховання, методи, художні твори, мистецтво, уроки читання, мовлення.

Аннотация. В статье рассматриваются возможности нравственно-этического воспитания младших школьников в начальной школе.

Ключевые слова: начальная школа, нравственное воспитание, методы, художественные произведения, искусство, уроки чтения, речь.

Annotation. The article deals with the cases of usage of morally education at reading lessons at primary school.

Keywords: primary school, methods, artistic works, art, morally education, reading lessons, language.

Постановка проблеми. Одвічні духовні вартості необхідно формувати в сучасній молоді, опираючись на наукові знання психології дитини, з урахуванням змінюваності умов життя в соціумі. У нових реаліях розвитку суспільства завдання морального виховання молоді набуває першочергового значення. Сьогодні окреслену проблему означено на загальнодержавному рівні. Вона розглядається як основа реалізації національної освітньої політики.

Успішне розв'язання порушеного питання можливе за умови використання нагромадженого віками досвіду в світовій та вітчизняній педагогіці. Помітне місце в окресленому процесі посідає художня дитяча література, що виступає важливим засобом виховання, зокрема морального. Сьогодні її виховний потенціал потрібно реалізовувати з урахуванням нових соціокультурних обставин. Насамперед необхідно розробити методичні основи морального виховання як засобу соціалізації особи, інтегрування її в суспільне життя, побудоване за принципами соціальної справедливості, демократії, гуманізму, толерантності. Проблеми формування моральності особи покладено в основу

Матеріали конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти"

загальнодержавних освітніх програм: Державної національної програми "Освіта" (Україна ХХІ століття), Національної доктрини розвитку освіти України, Концепції національного виховання та ін.

Аналіз попередніх досліджень. Проблема розвитку моральної свідомості учнів, формуванню моральних почуттів і переконань присвячені праці видатних педагогів К.Ушинського, А.Макаренка, Я.Чепіги, В.Сухомлинського, О.Савченко, С. Логачевської, О.Захаренка, Н.Мойсеюк, В.Киричок та ін.

У психолого-педагогічних дослідженнях детально описана структура, ефективні форми та прийоми морального виховання. Проте недостатньо дослідженими є методи та прийоми, за допомогою яких здійснюється моральне виховання молодших школярів на уроках читання.

Мета статті полягає у дослідженні можливостей морально-етичного виховання молодших школярів засобами художньої літератури. У процесі вивчення предмету «Читання» здійснюється мовленнєвий, морально-етичний, літературний, естетичний, інтелектуальний розвиток школярів, виховується дитяча особистість. Під час читання формується ставлення дитини до навколишньої дійсності, збагачуються почуття, розвивається творча уява, значною мірою задовольняються творчі інтереси молодшого школяра.

Виклад основного матеріалу. Твори, які вивчають учні в початковій школі, мають виховну спрямованість, їхній зміст дозволяє здійснювати систематичне моральне виховання молодших школярів. Саме на зразках художньої літератури й нарисів про нашу землю виховуються такі якості, як любов до Батьківщини – не як абстрактне поняття, а як конкретне, що виявляється у прив'язаності до рідної оселі, вулиці, рідного краю, де народився та виріс. На основі опрацьованих оповідань та науково-пізнавальних статей про Україну вчитель збудить в учнів почуття патріотизму. Бажано, щоб читання оповідань та віршів про духовний світ людини та її відданість Батьківщині викликало у дітей гордість за людину, праці. Кінцевою метою роботи над такими творами є досягнення того, щоб прочитане надихало дітей до активної участі у великих справах дорослих, а саме: у дбайливому ставленні до природи, до державного, громадського майна, у сумлінній праці.

Як відомо, одиницею соціальної поведінки виступає вчинок, який завжди звернений на оточуючих людей та зіставляється з морально-етичними нормами, на основі яких виробляються суспільні цінності. Засвоєння морально-етичних норм молодшими школярами відбувається більш успішно за умови вмілого і систематичного опрацювання творів художньої літератури, які не тільки збагачують дитину знаннями про життя, а й уводять її в особливий світ людських почуттів та переживань, вчать розуміти внутрішній стан інших людей, мотиви їхніх вчинків, а тому сприяють засвоєнню морально-етичних норм.

Велике морально-етичне виховне значення художніх творів полягає в тому, що «вони дають можливість увійти „всередину” життя, пережити ту його частину, яка відображена через призму певного світогляду. Найважливішим є те, що в процесі такого переживання створюються певні етичні оцінки, які мають більшу силу, ніж ті, які просто повідомляються» [4, 125].

Художня література приводить дитину до усвідомлення морально-етичного сенсу людських вчинків, тому «перші кроки, які робить дитина на шляху розуміння художнього твору, можуть справити суттєвий вплив на формування її особистості, на її моральний розвиток» [2, 76].

Книга знайомить дитину з різноманітними проявами добра і зла, учить справедливості й доброти, виховує нетерпимість до потворного. Але не можна допустити, щоб молодший школяр читав усе, що потрапить йому до рук. На жаль, батьки часто не мають часу для керівництва дитячим читанням. Вони вважають: коли дитина навчилася читати, хай сама вибирає книги. Вчитель у цьому випадку повинен прийти на допомогу сім'ї. Він має рекомендувати батькам художню літературу, яку може і повинен читати молодший школяр, має радити, як допомогти дитині вибрати книгу, як з нею розмовляти про прочитане.

Потрібно досягти того, щоб діти самі стали пропагандистами книг, розповідали про прочитане вдома, своїм товаришам, обговорювали з ними і вчителем питання, що найбільше хвилюють. Учитель систематично рекомендує молодшим школярам літературу для самостійного читання і використовує її в бесідах з дітьми. Розповідь може бути тематичною (наприклад, за сюжетами казок, розповідями про тварин, про природу тощо). Це можуть бути і зустрічі з улюбленими героями (кожен з учнів представляє «свого» героя, що запам'ятався і полюбився), перекази захоплюючих уривків, літературні ігри, вікторини.

У процесі вивчення навчального предмету «Читання» здійснюється мовленнєвий, літературний, інтелектуальний розвиток школярів, виховується дитяча особистість. Під час читання формуються морально-етичні ідеали дитини, її ставлення до навколишньої дійсності, збагачуються почуття, значною мірою задовольняються пізнавальні інтереси молодшого школяра.

Читання – один із основних засобів формування особистості, тому так важливо сформувати в початкових класах технічну сторону читання, вміння працювати з текстом, забезпечити максимальний вплив його на зростаючу людину. Уроки читання дають молодшому школяреві можливість поділитися з товаришами радістю пережитого під час читання художньої літератури, дізнатися, що їх цікавить і хвилює.

Розвиток мовлення – складова частина уроків читання. На цих уроках вчитель ставить конкретні завдання по збагаченню і розширенню словникового запасу дітей, стежить за тим, щоб за кожним вимовленим дитиною словом було розуміння. Період навчання грамоти передбачає не тільки оволодіння дитиною читанням і письмом, закладення основ для успішного опанування правописом; треба допомогти дітям по-новому подивитися на своє мовлення, зробити його предметом власних спостережень, дати відчуття краси мови, її лаконічність, логічність і образність. На перших заняттях читання молодші школярі повинні відчуття добре ставлення вчителя до їхніх відповідей, міркувань, думок. У доброзичливій атмосфері діти активніше проявляють бажання говорити перед класом, читати вірші, розповідати казки. А це мимоволі спонукає їх стежити за своїм мовленням, виділяти головне в розповіді, показати свої знання.

Моральний образ дитини залежить від того, як складаються її щоденні стосунки з оточенням. У другому класі діти вже добре знають один одного, і, крім товариських відносин, між ними виникають і дружні контакти. Вчитель, використовуючи тексти для читання, може розширити уявлення дітей про товариство і вірну дружбу, про необхідні для цього якості (чуйності, справедливості та взаємодопомоги), показати їм, що заважає справжній дружбі.

Підбір художніх творів для читання в підручниках для початкової школи здійснений так, щоб на їх основі можна було розвивати етичну культуру у взаєминах дітей. Читаючи літературні твори, вони вчаться розбиратися в поведінці й вчинках людей, у мотивах вчинків, відчувати красу добра, засуджувати потворне, зле.

У виховному відношенні дуже важливо зацікавити дитину тією моральною проблемою, яка вміщена в оповіданні, байці, казці, вірші. У зв'язку з цим учителю необхідно виразно прочитати художній твір, адже від цього буде залежати сприйняття його дитиною. Аналізуючи зміст прочитаного, необхідно привернути увагу молодших школярів до окремих аспектів змісту етичного виховання. Наприклад, у творі «Як виховати справжню людину» В. Сухомлинський у душі народної педагогіки розкриває дітям сутність найважливіших правил спілкування. Автор доступно й емоційно переконливо передає смисл загальнолюдських цінностей. Діти усвідомлюють, що слова «здрасуйте» і «спасибі» мають чудодійну властивість. Вони пробуджують почуття взаємної довіри, зближують людей, відкривають їхні душі.

Знання людиною правил ввічливого поведіння – це лише перша умова вихованості. Крім того, потрібно ще й виробити звички культурної поведінки. К.Ушинський порівнював добру звичку з моральним капіталом, який людина «вклала» у свою нервову систему. Капітал цей безперервно зростає, і відсотками з нього людина користується все життя. «Цінність звичок, – зауважує О.Савченко, – полягає в тому, що вони звільняють мозок від обдумування дрібних турбот і дій. Повторюваність одних і тих самих ситуацій у спілкуванні з людьми має виробляти в дітей сталий механізм відповіді організму на ті чи інші обставини» [3, 136]. Наприклад, завжди вітатись першим із старшим, називаючи їх на ім'я й по батькові, пропускати вперед старших і молодших, вибачатись, якщо когось потурбував, дякувати, якщо користуєшся послугами, поступатися місцем людям похилого віку і малюкам тощо.

На уроках читання, в ході аналізу творів, які містять подібні ситуації, формуються і закріплюються уявлення про доброзичливість і справедливість у стосунках з людьми, про дружбу і товариськість. Разом з тим велика увага приділяється формуванню у дітей уявлення про колективізм, під яким розуміється особиста відповідальність кожного за загальну справу, за долю свого колективу і увагу самого колективу до долі кожної окремої особи. Більшу частину дня діти перебувають у колективі ровесників, тому потрібно подбати, щоб діти міцно засвоїли правила співжиття в колективі й дотримувались їх.

Якщо в життєвому досвіді дитини є випадок, аналогічний тому, який описується в творі, пов'язаний з її особистими переживаннями, розповідь допоможе учневі глибше осмислити пережите. Літературні твори завдяки своїй величезній вражаючій силі образів і метафор справляють велику виховну дію на дитину.

У третьому класі вчитель не тільки звертає увагу дітей на прояви тих або інших етичних якостей, але і працює з дітьми над визначеннями відповідних понять: що таке доброзичливість і

Матеріали конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти"

справедливість в людських відносинах, що таке товариськість і дружба, що таке колективізм, особиста відповідальність за загальну справу.

До етичної освіти треба підключати відчуття, переживання дітей. Читаючи казку, оповідання вчитель інтонацією підкреслює переживання героїв і звертає свою увагу на переживання слухачів. Він просить дітей розповісти, що вони відчували, коли він читав їм те або інше місце твору, що переживають, згадуючи розповідь. Якщо твір справив на клас сильне враження, обговорення його краще відкласти до наступного уроку, щоб діти глибше прониклися прочитаним.

Треба прагнути до тонкого розуміння не тільки поведінки літературних героїв, не тільки їхніх вчинків, але і відчуттів, переживань, а також причин, які лежать в основі їхнього поводження. Аналіз причин дозволяє підвести дитину до глибшого розуміння психології героїв, уникнути грубої прямолінійності її думок і оцінок, адже ми часто помиляємося, оцінюючи вчинок тільки за його зовнішніми виявами.

На жаль, трапляється і таке, що зовні хороші дитячі вчинки зумовлені іншими мотивами. Тема безкорисливої доброти вельми актуальна в наш прагматичний час. Можна прочитати і обговорити з дітьми зміст поетичних рядків Івана Драча «Хіба чекати плати за добро?»:

*Добро твориться просто – ні за так.
Так, як цвіте і опадає мак,
як хмарка в'ється і сміється пташка,
як трудиться мурашка-горопашка.*

Учителеві початкових класів необхідно навчити учнів вслухатися в його мовлення, читання чи переповідання, бо цим він збільшить дитячі можливості пізнавати дійсність, збагачувати своє власне мовлення, що є важливим у їхньому загальному й культурному розвитку. Особливої уваги потребує слово художнього твору під час читання. Сила впливу слова вчителя тут залежить від процесу передачі експресивності твору та власних переживань, від уміння розкрити авторський задум, його переживання, а також думки й переживання персонажів.

Навчаючи виразності читання, учителеві необхідно враховувати рівень розвитку в молодших школярів таких процесів, як увага, сприйняття, пам'ять, уява, ступінь сформованості етичних уявлень і естетичних відчуттів, ступінь розвитку мислення й мовлення. Вдосконалення мовлення школярів – не єдине завдання виразного читання. Слухання художнього твору у виразному читанні вчителя допомагає молодшому школяреві зрозуміти ідейний зміст твору, а робота над текстом породжує вдумливе ставлення до слова, допомагає зрозуміти багатство і красу української мови, емоційно сприйняти художні образи твору, відчути їх естетичну дію.

Кожне поняття формується на основі абстрагування істотних ознак, що постійно зберігаються в різних предметах, фактах, вчинках. Суть будь-якого морально-етичного явища виділити дуже важко, бо, по-перше, воно виступає в комплексі з багатьма іншими моральними явищами і дуже рідко – відокремлено. По-друге, тому що виявляється воно в найрізноманітніших діях і судженнях різних людей. Оцінити, яка якість особистості мала місце в конкретному вчинку і випадку (справедливість чи байдужість, доброта чи хитрість) – дуже складне завдання для учнів з їхнім невеликим ще життєвим досвідом. Особливість морально-етичних понять полягає в тому, що вони обов'язково передбачають момент оцінки, причому альтернативної: добрий, чесний, сміливий – добре; лінивий, злий, брехливий – погано. Тому опанування моральних понять не може зводитися до пізнавальної діяльності. Мало знати, що таке брехливість, пихатість або чуйність, необхідно, щоб відповідні якості зумовлювали й певне емоційне переживання людини. Для успішного засвоєння моральних понять учням треба вміти детально аналізувати художній твір, вчинки позитивних і негативних персонажів з позицій суспільних норм поведінки та робити відповідні моральні узагальнення.

Висновки. З художньої літератури починаються перші уявлення про добро і зло, про справедливість і несправедливість. Впливаючи на поведінку дитини, вчителеві не завжди достатньо пояснити певні правила і норми. Знання про те, як поводитися, мають перетворитися на переконання, а для цього їм треба пройти через почуття дитини, "включити" її емоційний досвід.

Отже, зміст творів, з якими учні ознайомлюються на уроках читання, значною мірою впливає на морально-етичне виховання молодших школярів. Саме художній твір є тим відправним пунктом, який формує особистість школяра, а читання стає для дитини не тільки інструментом оволодіння знаннями, а джерелом духовного життя.

Література

1. Красоткіна Н. Г. Доброта – це краса людської душі. Готуємося до свята: Читання творів Василя Сухомлинського / Н. Г. Красоткіна // Розкажіть онуку. – 2007. - №5. – С. 74-79.

2. Рубинштейн С.П. Проблемы общей психологии. / С.П. Рубинштейн – М. : Педагогика, 1976. – 203 с.
3. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти: посібник для вчителів і методистів початкового навчання. / Савченко О. Я. – 2-ге вид., доповн., переробл. – К., 2009. – 226с.
4. Семез А. Погляди В. Сухомлинського на моральні порушення дітей / А. Семез // Початкова школа. – 1998. - №4. – С. 55-56.
5. Сідлецька О. В. Моральне виховання молодших школярів (методичні поради, дидактичний матеріал) / О. В. Сідлецька // Початкове навчання та виховання. – 2006. - №19-21. – С. 80-92.